

li'l-matbûât), I, 180-182; ayrıca bk. Muhammed Mehdi el-Âsafî'nin takdimi, I, 60-124; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-Âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Necef-Bağdad 1385/1965, I, 89, 181-183; Medlisî, *Bi-hârû'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, CIV, 140-141, 177-178, 181-201; CIX, 55-56, 70-72, 106; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Ta'likâtü Emelî'l-Âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1410, s. 75-81; İbn Uşfûr el-Bahrânî, *Lû'lû'etü'l-Bahreyn* (nşr. M. Sâdık Âl-i Bahrülülûm), Beyrut 1406/1986, s. 143-148; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VII, 3-21; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ te'sânifi's-Sî'a*, Beyrut 1403/1983, I, 356, 432; III, 462; VI, 90-103, 172-174; VIII, 139; XI, 112-113; XIII, 292; XIV, 16-17, 47-50, 92; XX, 57; XXIV, 92; XXVI, 295; Hasan Sadr, *Tekmilâtü Emelî'l-Âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1406, s. 366; Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, Chicago 1984, s. 69-71; Hossein Modarres-si Tabâtâbâî, *An Introduction to Shi'i Law*, London 1984, s. 23-24, 48-50, 76-78; Abdulaziz Abdulhussein Sachedina, *The Just Ruler in Shi'ite Islam*, New York 1988, s. 17, 187-190, 206; E. Kohlberg, "Aspects of Akhbârî Thought in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *Belief and Law in Imâmî Shi'ism*, Hampshire 1991, bl. XVII, s. 134; Chibli Mallat, *The Renewal of Islamic Law*, Cambridge 1993, s. 40; D. J. Stewart, *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System*, Salt Lake City 1998, s. 61-109, 194, 221, 247; J. van Steenbergen, "The Office of Na'ib as-Saltana of Damascus: 741-784/1341-1382, A Case Study", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras-III* (ed. U. Vermeulen – J. van Steenbergen), Leuven 2001, s. 429-448; Mazlum Uyar, *Şii Ülemânın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul 2004, s. 93-94, 119, 313; Ca'fer el-Muhâcir, *Cebelü 'Âmil beyne's-Şehîdeyn*, Dimaşk 2005, s. 64-66, 77-78, 107-146, 150-241; Mustafa Mahmûd Sübeytî, *el-Hayâtü'l-fikriyye li'l-ekal-liyyâti'l-mezhebiyye fi Lübnân fi'l-ahdi'l-Mem-lûkî*, Beyrut 1427/2007, s. 153-158; U. Vermeulen, "The Rescript Against the Shi'ites and Rafidites of Beirut, Saida and District (764 A.H. / 1363 A.D.)", *Orientalia Lovaniensia Periodica*, IV, Leuven 1973, s. 169-175; Stefan H. Winter, "Shams al-Din Muhammad ibn Makki 'al-Shahid al-Awwal' (d. 1384) and the Shi'ah of Syria", *Mamluk Studies Review*, III, Chicago 1999, s. 149-182; B. Scarcia Amoretti, "Muhammad b. Makki", *EP* (İng.), VII, 407; M. Ali el-Ensârî, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müyyessere*, Kum 1415, I, 50-52.

ALİ HAKAN ÇAVUŞOĞLU

ŞEHİD-i SÂNÎ

(الشَّهِيد السَّانِي)

Zeynüddin b. Âlî b. Ahmed
el-Cübaî el-Âmilî
(ö. 966/1559 [?])

Şii âlimi.

13 Şevval 911 (9 Mart 1506) tarihinde Lübnan'ın güneyindekî Cebeliâmil'de bulunan Cûba' (Cübaulhâlâve) beldesinde doğdu. Haksız yere öldürüldüğü için "Şehîd-i Sâni", ayrıca babası gibi İbnü'l-Hücce (İb-

nü'l-Hâcce) olarak anılır. İlk öğrenimini babasından aldı. 925'te (1519) babasının ölümü üzerine Lübnan'ın güneydoğusunda bulunan ve o dönemde önemli bir ilim merkezi sayılan Meysûlcebel'e giderek burada çeşitli hocalardan yaklaşık sekiz yıl süreyle ders aldı. Daha sonra Lübnan'da Zahle şehrinin kuzeydoğusundaki Kerekînüh'ta öğrendiklerini geliştirme fırsatı buldu. Kayınpederi Abdülâlî el-Misemî, Hasan el-A'recî, Şemseddin Muhammed b. Mekki ed-Dimaşkî, Hüseyin el-Cürcânî, Şehâbeddin İbnü'n-Neccâr el-Hanbelî, Nâsirüddin el-Melkânî, Muhammed b. Nehhâs, Abdülhamîd es-Senhûrî ve Muhammed Abdülkâdir eş-Şâfiî başta gelen hocalarıdır. 934 (1528) yılında Cûba'a döndü. Burada fetva vermenin yanı sıra öğretim ve vâizlik görevlerini sürdürdü. İki defa gittiği Dimaşk'ta bir yıl kaldıktan sonra tekrar memleketine geldi. 942'de (1535) Sünnî âlimleriyle fikir alışverişinde bulunmak ve bilgilerini iletirmek amacıyla gittiği Mısır'da yaklaşık bir buçuk yıl kalıp Şehâbeddin Ahmed b. Hamza er-Remlî'den icâzet aldı. Ardından hac görevini yerine getirmek için Mekke'ye gitti. Ertesi yıl Cûba'a döndü. İki yıl sonra Irak'ta bulunan imamlara ait kutsal mekânları ziyaret edip 948'de (1541-42) Kudüs'e geçti. Aldığı davet üzerine İstanbul'a gitmek için yola çıktı ve 17 Rebîülevvel 952 (29 Mayıs 1545) tarihinde üç buçuk ay kalacağı İstanbul'a ulaştı. Asıl maksadının Ba'lebek'teki bir medresenin öğretim kadrosunda görev almak olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür görevlere yapılacak tayinlerde mahallin kadısından Anadolu kazaskerliğine arzda bulunarak söz konusu kişiye izin verilmesi gerekirken Zeynüddin, böyle yapmayıp on değişik ilme dair bir risâlesini takdim etti. Kazasker Muhammed b. Kutbüddin Muhammed onun ilmi seviyesinden oldukça etkilendi ve Dimaşk yahut Halep'te seçeceği bir medresede hocalık yapabileceğini belirtti. Ancak Zeynüddin, Ba'lebek'teki Nûriyye Medresesi'nde görevlendirilmeyi tercih etti. Evrakı tamamlandıktan sonra ikinci defa Irak'a giderek kutsal mekânları ziyaret etti ve 953 yılı Safer ayı ortalarında (Nisan 1546) yeni görevine başladı. Bu medresede İslâmî ilimlerle ilgili diğer dersleri yanında fıkıh derslerini İmâmîyye fıkıhı dahil olmak üzere beş mezhep çerçevesinde okutmaya başladı. Başta damadı Nüreddin Ali b. Hüseyin el-Âmilî el-Cizzî olmak üzere Hür el-Âmilî'nin babasının dedesi Muhammed b. Hüseyin el-Hür el-Âmilî, İbnü'l-Üdî diye bilinen Muhammed b. Ali el-Âmilî, Bahâeddin el-Âmilî'nin babası Hü-

seyin b. Abdüssamed el-Âmilî gibi şahsiyetlerin yetişmesinde büyük payı oldu. Son üç öğrencisi İstanbul ve Kahire seyahatlerinde kendisine refakat etmiştir.

955 (1548) yılında Cûba'a dönen ve hayatının son yıllarını burada geçiren Zeynüddin mahallî rakiplerinden daima endişe ederek yaşadı. Kendisinin müctehidlik iddia eden bid'atçı bir kişi olduğu yolunda ortaya atılan ve İstanbul'a kadar ulaştırılan şikâyetlerle karşı karşıya kaldı. Dönemin Sayda kadısı Ma'rûf, onun sapık mezhepli (heretik) bir kişi olduğu şeklinde padişaha yahut aktif Şii propagandası yaptığı gerekçesiyle Rüstem Paşa'ya şikâyet etmesi üzerine soruşturma yapılması için İstanbul'a götürülmesine karar verildi (Hasan-ı Rumlu, s. 406). 965 yılı başlarında (Ekim-Kasım 1557) Mekke'ye giden Zeynüddin burada yakalanıp kırk gün süreyle hapsedildikten sonra İstanbul'a götürüldü, ancak padişah ve sadrazamın huzuruna çıkarılmadan öldürüldü. Diğer bir rivayete göre ise Anadolu'ya ulaşınca muhafızı tarafından katledilmiştir. Kendisini öldüren muhafıza kısas uygulandığı rivayet edilir. Bu olay sebebiyle, Şia arasında Şehîd-i Evvel diye anılan Muhammed b. Mekki el-Âmilî'den 180 yıl sonra kendisine Şehîd-i Sâni denilmiştir. Ölüm tarihi 965 (1558) veya 966 (1559) olarak verilmektedir.

Eserleri. Âlim kişiliğinin yanında şair olan Şehîd-i Sâni'nin çoğu fıkıhla ilgili şerh ve hâşiye niteliğindeki eserlerinin sayısı yetmiş aşmaktır. Bunların bir kısmı şunlardır: 1. *Tefsîrû's-Şehîdî's-sânî*. Besmelelenin geniş bir açıklamasıyla Tevbe sûresinin muhâcirin, ensar ve onlara tâbi olanların övgüsüne dair 100. âyetinin tefsirini ihtiva eder (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, IV, 327; *A'yânü's-Sî'a*, VII, 143). 2. *ed-Dirâye fi 'ilmi muştalahî'l-hadîs* (Necf 1960). 3. *el-Bidâye fi 'ilmi'd-dirâye*. Şia'nın önemli hadis usulü kitaplarından olup müellifi tarafından *er-Ri'âye fi 'ilmi'd-dirâye* adıyla şerhedilmiştir (nşr. Abdülhüseyn Muhammed Ali Bakkâl, Kum 1406, 1408/1987). 4. *Şerhu'l-Bidâye fi 'ilmi'r-rivâye*. Muh-teva bakımından bir önceki esere benzeyen kitabın birinci babı bir önceki eserin nâşiri tarafından yayımlanmıştır (Tahrân 1402/1982). 5. *Haşk'ıku'l-İmân* (nşr. Meh-dî er-Recâî, Kum 1409; ayrıca bk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, VII, 31). 6. *er-Ravzâtü'l-behiyye fi şerhi'l-Lüm'ati'd-Dimaşkriyye*. Şehîd-i Evvel'in fıkıhla ilgili eseri üzerine yazılan bir şerh olup (II-II, Tebriz 1270, 1274, 1276, 1303; Tahrân 1273, 1276, 1302; nşr. Abdullah es-Sebtî, Kahire 1378/1960;

nşr. Muhammed Kelânî, Tahran 1380/1961) bunun üzerine de birçok şerh ve hâşiye yazılmıştır. **7. Mesâlikü'l-efhâm fi tenkîhi Şerâ'î'l-İslâm.** Muhakkık el-Hillî'ye ait eserin şerhidir (I-II, Tahran 1267-1268, 1273, 1282, 1285, 1310-1312; Tebriz 1267, 1285; Tahran, ts., taşbaskı). Hüseyin b. İbrâhim el-Kazvîni eseri metniyle birlikte *Me'âricü'l-aḥkâm* adıyla şerhetmiştir. **8. Esrârü's-şalât** (nşr. Muhsin Akil, Beyrut 1410/1990). **9. et-Tenbîhâtü'l-'aliyye.** Namaz esnasında yapılması gereken kalbî amelleri ele alan bir eserdir (nşr. Sefeu-din el-Basrî, Meşhed 1413/1371 hş.). **10. Keşfü'r-raybe fi aḥkâmî'l-ğaybe.** İmâmiyye Şîası'nda gaybetle ilgili hükümlere dair bazı karşı görüşlerin reddine dairdir (Necef 1963). **11. Münyetü'l-mürîd fi edebî'l-müfîd ve'l-müstefîd.** Eğitim ve öğretimde hoca-talebe münasebetleriyle ilgili hacimli bir eserdir (Tahran 1307, Muhakkık el-Hillî'nin *Risâle fi't-teyâsür fi'l-kıble* ve İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin *Ravzâ'l-inân* ile birlikte; nşr. Rızâ el-Muhtârî, Kum 1409/1989). **12. Müsekkînü'l-fu'âd 'inde fakdî'l-aḥibbe ve'l-evlâd.** el-Me'âlim müellifi Hasan'ın dışındaki çocuklarını kaybettiğinde bu durumda olan bir kimsenin dinen yapması gereken hususları anlattığı eseridir (Beyrut 1412/1991). Şehid-i Sâni bu eserini *Müberridü'l-ekbâd fi muhtaşari Müsekkini'l-fu'âd* adıyla özetlemiştir (eserlerinin bir listesi için bk. Ali Sâdîkî Gulâmî, s. 55-70).

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan-ı Rûmlü, *Aḥsenü't-tevârîh: A Chronicle of the Early Safawis* (nşr. ve trc. C. N. Seddon), Baroda 1931-34 → Tahran, ts. (Kitâbhâne-i Şems), s. 406; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmilî* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Necef-Bağdad 1385/1965, I, 85-91, 154; İbn Uşfûr el-Bahrânî, *Lü'lü't-etu'l-Baḥreyn* (nşr. M. Sâdîk Âl-i Bahrülulûm), Necef 1386, s. 28-36; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Riyâzû'l-'ulemâ' ve ḥiyâzû'l-fuḫalâ'* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1401, II, 365-386; Mirza Muhammed b. Süleyman et-Tünükâbûnî, *Kıṣaṣu'l-'ulemâ'*, Tahran 1396, s. 180-190; Ebû Ali el-Hâirî, *Münthe'el-makāl fi aḥvâlî'r-ricāl*, Tahran 1300, s. 141-142; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennâd* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum 1391, III, 352-387; Brockelmann, GAL, II, 425; Suppl., II, 449-450; Müderris-i Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, Tahran 1367, II, 367-373; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *eż-Zer'â ilâ teşâñifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, IV, 327; VII, 31; *A'yânü's-Şî'a*, VII, 143-158; M. Rızâ el-Hakîmî, *Târîhu'l-'ulemâ' 'abre'l-'uşûri'l-muḥtelife*, Beyrut 1403/1983, s. 285-294; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1403/1983, I, 368-369; a.mlf., *el-Fevâ'idü'r-Raḫaviyye*, Tahran 1367/1948, s. 186-192; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-edebî'l-'Arabî fi'l-'asrî'l-ḥadîs*, Beyrut 1985, I, 333-344; Ali Sâdîkî Gulâmî, *eş-Şehidü's-şâni Zeynüddin el-Cûba'î el-'Âmilî* (trc. ve nşr. Kemâl es-Seyyid), Kum 1415/1995, s. 50-70; E. Kohlberg, "al-Şahid al-Thâni", *Et*² (İng.), IX, 209-210.

MUSTAFA ÖZ

ŞEHİNŞAH

(bk. ŞAH).

ŞEHİR

(شهر)

Farsça *şehr* kelimesi çalışma yaşındaki nüfusunun çoğunluğu ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerle uğraşan büyük yerleşim merkezlerini ifade eder. Türkçe'de XI. yüzyıldan itibaren halk dilinde *şar* biçiminde telaffuz edilen şehir karşılığında Soğdca kökenli *kent* ile (*kant*) "kale ve saray" gibi anlamlara da gelen *balık* kelimeleri kullanılmıştır (bk. BALIK). Arapça'da şehir karşılığındaki en yaygın isimler *medîne*, *belde* ve *mısr*dır. Kur'an-ı Kerim'de şehir için on yedi yerde *medine* (çoğulu *medâin*), on dokuz yerde *beled*, *belde* (çoğulu *bilâd*), yirmi bir yerde *dâr* (çoğulu *diyâr*), beş yerde *mısr* (çoğulu *emsâr*), elli altı yerde *kar-ye* (çoğulu *kurâ*) geçmektedir. Mekke, muhtemelen yeryüzündeki yerleşim birimlerinin merkezi ve müslümanların kiblesi olduğundan "Ümmü'l-kurâ" şeklinde nitelendirilir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "bld", "dvr", "kry", "mdn", "msr" md.le-ri). Şehir kelimesi "dinî işlere bakan bir müftüsû ve kazâ hakkına sahip bir kadısı olan yer" olarak tarif edilmektedir (Er-gin, s. 2). Başşehir dışındaki şehirlerde hükümeti temsil eden valinin yanı sıra kadı, *sâhibü's-şurta*, *muhtesib* (*sâhibü's-sûk*) gibi görevliler bulunur.

Şehirler sosyal hayatın her yönünü kapsayan çeşitli faaliyetlerin görüldüğü, ekonomik ve kültürel birikimin yoğunlaştığı önemli yerleşim birimleri olup fiziksel ve sosyal çevre ile toplumsal hayatın merkezini teşkil eder. Bazı kaynaklarda tarihte bilinen ilk şehirleşmenin milâttan önce 4400'lü yıllardan itibaren Suriye, Filistin, Mısır ve Mezopotamya'da başladığı belirtilmekteyse de yeni arkeolojik araştırmalar, Anadolu'da Konya'nın 52 km. güneydoğusundaki Çatalhöyük'ün milâttan önce 6800 yıllarına kadar inen şehir yerleşmesi olduğunu ortaya koymuştur (Tuncel, sy. 23 [1980], s. 123-160). Yerleşik olmayan bir hayatta monotonluk ve tekdüzelik hâkimdir ve ihtiyaçlar sınırlıdır. Bundan dolayı ilâhî tebliği ulaştıracak peygamberler insanların yoğun biçimde yaşadığı, ilâhî emirlerin anlaşılacak hayata geçirilmesine ve fikirlerin yayılmasına en uygun ortamlar sayılan şehirlere gönderilmiştir.

Arap yarımadasının az sayıdaki şehirlerinden Mekke'de doğan İslâm dini medenî hayatı teşvik etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de, şehirlerin estetik zevklere uygun şekilde planlanması ve güzel görüntüye sahip bulunması, ayrıca emin ve güvenilir yerler olması gerektiğine delâlet eden âyetlerin yanında müslümanların şehirli bir toplum meydana getirmeleri konusunda yol gösteren, geçmiş topluluklarla ilgili bilgiler de yer alır (el-Bakara 2/126; İbrâhîm 14/35; el-İsrâ 17/16-17; es-Sebe' 34/15). Kur'an'da yerleşik bir hayat süren Araplar'la bedevî Araplar birbirinden ayrılmış ve bedevîler "a'râb" diye adlandırılmıştır (et-Tevbe 9/90, 97-99, 101, 120; el-Ahzâb 33/20; el-Feth 48/11, 16; el-Hucurât 49/14). Hz. Peygamber de şehirlerin bayındır hale getirilmesini istemiş, sıkıntı ve zorluklarına rağmen şehir hayatının insanlar için daha hayırlı olduğunu söyleyerek yerleşik hayatı ve şehirleşmeyi teşvik etmiştir (*Müsned*, II, 338, 349; San'ânî, III, 152; Süyûtî, I, 4).

İslâmî dönemde şehircilik alanındaki ilk düzenlemeler Resûl-i Ekrem tarafından hicretten sonra kendisine nisbetle "Medînetü'r-resûl" adını alan Yesrib'de yapıldı. Yesrib'de ibadetin yanında başta eğitim ve öğretim olmak üzere adalet hizmetleri, kamu idaresi ve diğer işlere yönelik hizmetlerin yürütüldüğü Mescid-i Nebevî'yi inşa ettirerek ileride kurulacak müslüman şehirleri için cami merkezli şehir modelini başlatan Resûlullah, şehirde siyasî ve idarî durumu yeniden düzenleyip müstakil bir devlet kurmanın yanı sıra bir çarşı pazar yeri belirlemek suretiyle ekonomik hayata çeki düzen verdi. Mescid-i Nebevî dahilinde beytülmal şeklinde kullanılacak bir oda tahsis etti. Ayrıca Bakî' mevkiini pazarlık olarak kararlaştırdı. Hz. Ömer zamanında idarî işler için mescidin yakınında dârülmîmare denilen bir binanın inşa edilmesiyle şehir planı cami etrafında şekillendi. Daha sonraki dönemlerde şehrin fizikî yapısına ilâve edilen her türlü dinî, sosyal ve kültürel bina caminin merkeziliğine göre düzenlendi. Mahalle mescidleri de mahallelerin merkezi durumundaydı. Mekke'nin fethi üzerine Hz. Peygamber burada siyasî ve idarî düzenlemeler yaptı; Attâb b. Esîd'i valiliğe, Saîd b. Saîd'i çarşığı kontrol görevine getirdi; Muâz b. Cebel'i yeni müslüman olan Mekkeliler'e Kur'an-ı Kerim'i ve dinî esasları öğretmekle vazifelendirdi. Resûl-i Ekrem'in Mekke'deki bu görevlendirmeleri diğer şehirlerde aynen sürdürüldü. Resûlullah'ın Medine'de ve Mekke'deki uygulamaları ardından gelecek idareciler için bir örnek teş-